

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ ЯК ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ

Мирослава АНТОНОВИЧ

Вступ

Питання юридичної кваліфікації злочину Голодомору 1932–1933 років в Україні, який понад п'ятдесят років замовчувався в СРСР і про який взагалі заборонялося згадувати, нині, на жаль, стало предметом політичних спекуляцій. Про Голодомор частіше пишуть політологи і політики, а не юристи, що заважає об'єктивній юридичній оцінці даного злочину. У своїй статті я намагатимусь довести, що Голодомор відповідає злочинові геноциду, як він визначений у звичаєвому міжнародному праві і в Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочинові геноциду і покарання за нього (надалі – Конвенція про геноцид), оскільки всі складові елементи злочину геноциду присутні в Голодоморі 1932–1933 років.

Поняття «геноцид» згідно зі звичаєвим та договірним міжнародним правом

Саме поняття «геноцид» з'явилося задовго до Конвенції про геноцид і є також поняттям міжнародного звичаєвого права. А пропозиція «проголосити знищення расових, релігійних чи соціальних груп злочином згідно з правом народів» була висловлена вперше під час 5-ї Міжнародної конференції щодо уніфікації кримінального права у Мадриді в 1933 році юристом Рафаелем Лемкіним, який і запропонував (coined) цей термін¹. Лемкін значно ширше розумів поняття геноцид, аніж воно було визначене у Конвенції про геноцид, а саме: «В цілому, геноцид не обов'язково означає негайне знищення нації, за винятком того, коли він здійснюється через масові вбивства всіх членів нації. Він радше свідчить про скоординований план різноманітних дій, спрямо-

ваних на знищення найважливіших засад існування національних груп з метою винищення самих груп. Такий план націлений на дезінтеграцію політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національної свідомості, релігії та економічних засад існування національних груп, а також на знищення безпеки особи, її свободи, здоров'я, гідності, ба навіть життя індивідів, які належать до таких груп. Геноцид спрямований проти національної групи як цілісності, із застосуванням дій, спрямованих не особисто проти індивідів, а як членів національної групи»².

Цікаво, що Рафаель Лемкін вивчав право у Львівському університеті, і як записано в його автобіографії, обговорював зі своїми професорами вбивство у березні 1921 року Талаат-паші, відповідального за геноцид вірменів 1915–1916 років, Тегліріаном, котрий вижив після цього геноциду – винищення близько одного мільйона вірменів у Туреччині – і був виправданий німецьким судом³.

Саме на підставі того, що геноцид є злочином згідно з міжнародним звичаєвим правом, а заборона геноциду є імперативною нормою *jus cogens*, які, як відомо, мають зворотну дію в часі, поняття геноциду можна застосовувати до Голодомору 1932–1933 років, що мав місце до прийняття Конвенції 1948 року про геноцид. Зрештою, ті, хто ставить під сумнів, що Голодомор в Україні був злочином геноциду через те, що ці трагічні події мали місце до набуття чинності Конвенції про геноцид, самі собі суперечать, звертаючи увагу на використання на Нюрнберзькому процесі 1945 року цього терміна, щодо подій у Туреччині 1915 року та ін. Зокрема, термін «вірменський геноцид» застосовується в численних монографіях, хоча ці події трапилися задовго до Голодомору 1932–1933 років в Україні.

У Конвенції про геноцид дається таке визначення злочину геноциду:

«такі дії, що чиняться з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу, як таку:

а) вбивство членів такої групи;

б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;

с) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її;

д) заходи, розраховані на запобігання дітородінню у середовищі такої групи;

е) насильна передача дітей з однієї групи людей в іншу».

Цікаво, що жодна держава не зробила жодного застереження до цієї статті, лише США додали до неї декларацію, в якій тлумачилося, що фраза «намір знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу, як таку» означає **специфічний** (specific, конкретний) намір знищити, цілком або **у значній** частині яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку діями, зазначеними у статті II. А термін «розумовий розлад» (mental harm) означає постійне (перманентне, permanent) пошкодження розумових здібностей через наркотики, катування чи аналогічні процедури (методики, прийоми, techniques). Проф. Г. Вердіраме вважає такий підхід до тлумачення «розумового розладу» недоречним⁴, і таке тлумачення було відхилене Міжнародним карним трибуналом щодо Руанди (надалі – МКТР), зокрема, у справі *Prosecutor v. Rutaganda*: «Палата дотримується тієї думки, що «серйозна шкода» (serious harm) не обов'язково спричиняє постійну чи невиправну шкоду»⁵. І, як зазначає Вердіраме, чи є ушкодження постійним, залежить від реакції жертви і від того, як вона може з ним впоратися. А крім того, кримінальне поводження (criminal conduct) не повинно кваліфікуватися лише на підставі психосоціальної реакції жертви на травму, спричинену цим поводженням⁶.

Аналогічне з Конвенцією визначення злочину геноциду містять Статут Міжнародного карного трибуналу щодо колишньої Югославії (стаття 4)⁷, Статут Міжнародного карного трибуналу щодо Руанди (стаття 2)⁸ та Римський Статут Міжнародного карного суду (стаття 6)⁹.

Як бачимо, складовими елементами визначення злочину геноциду є **намір** знищити, цілком або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку, **ідентифікація жертв**, а також встановлення **вини**. Важливим питанням у визначенні геноциду є поняття «наміру» саме для встановлення того, чи

держава порушила свої зобов'язання, накладені Конвенцією. У відповідь на звернення Федеративної Республіки Югославії у 1999 році до Міжнародного Суду Справедливості ООН (надалі – МСС) вжити тимчасових заходів, МСС у своєму наказі (order) зазначив, що якщо розглядати цю справу по суті, то не виглядає, що бомбардування НАТО включало елемент наміру знищити групу людей як таку¹⁰. Інший приклад важливості встановлення, чи був намір знищити, цілком або частково, певну групу, і чи ці дії приписуються ФРЮ – справа Боснії-Герцеговини проти Югославії «*Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*». У своєму наказі з цієї справи МСС визнав існування великою мірою ймовірності того, що акти геноциду мали місце. Серед обставин, які можуть свідчити про наявність наміру здійснити геноцид, МКТР відзначав масштаб і природу вчинених звірств, факт умисного чи систематичного винищення (deliberately or systematically targeting) жертв певної групи, загальну політичну доктрину виконавців злочину, повторення таких актів, промови і проекти, що готували ґрунт для знищення¹¹.

Умисний характер злочину Голодомору 1932–1933 років в Україні

Нормативно-правові акти СРСР та УРСР вочевидь свідчать про намір знищити українських селян саме як питому частину української нації, оскільки українізація на початку 30-х років ХХ ст. досягла такого рівня, який радянська влада вважала небезпечним для збереження України у складі Радянського Союзу.

18 листопада 1932 року Політбюро ЦК КП(б)У наказало Реденсу, голові ГПУ УСРР, і Косіору, секретарю ЦК КП(б)У розробити до 23 листопада план ліквідації куркульських і петлюрівських контрреволюційних гнізд, що було виконано вчасно. Через чотири дні Реденс рапортував Косіору, що органи ГПУ відповідно до директиви Політбюро планують проведення масової операції з нанесення оперативного удару по класовому ворогу. Зокрема, лише в Харківській області серед 303 заарештованих було 38 куркулів, 34 колишніх білих і петлюрівських офіцера і 23 людини з антирадянським минулим¹². Намір був абсолютно очевидним – знищити селян-власників, які були переважно українцями.

В іншій постанові Центрального комітету Всесоюзної Комуністичної партії більшовиків [ЦК ВКП(б)] і Ради народних комісарів (РНК) СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р.¹³ чітко простежується переляк влади перед результатами українізації, яка вийшла за «дозволені» рамки, та безпосередній зв'язок політики хлібозаготівель і результатів українізації. Хлібозаготівлі мали стати методом придушення соціального і національного опору. Зокрема, в п. 6 ЦК і РНК відзначають, що замість правильного більшовицького проведення національної політики у низці районів України українізація проводилася механічно, без урахування конкретних особливостей кожного району, без ретельного підбору більшовицьких українських кадрів, що полегшило буржуазно-націоналістичним елементам, петлюрівцям і т. ін. створити свої контрреволюційні осередки й організації. Згідно з п. 7, ЦК і РНК особливо вказують Північнокавказькому крайкому і крайвиконкому, що легковажна, така, що не впливає з культурних інтересів населення, не більшовицька українізація майже половини районів Північного Кавказу за повної відсутності контролю за українізацією школи і друку з боку крайових органів, дала можливість ворогам Радянської влади для організації у легальній формі опору заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реємігрантів-козаків, учасників Кубанської ради тощо.

З метою розгрому опору хлібозаготівлям куркульських елементів та їхніх «партійних» і безпартійних прислужників ЦК і РНК СРСР ухвалили, серед іншого, запропонувати ЦК КП(б) і РНК УСРР приділити серйозну увагу правильному проведенню українізації, усунути механічне проведення її, вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно підбирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації. Особливо чіткі вказівки давалися щодо Північного Кавказу, а саме: негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети і журнали, що видаються, з української мови на російську

як зрозумілішу для кубанців, а також підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову.

Косіор і Чубар дістали право призупинити постачання товарів для українських сіл аж до повного виконання ними плану хлібозаготівель. А оскільки цей план був свідомо набагато завищеним, припинення постачання товарів до українських сіл вочевидь означало голод у цих селах. Така постанова торкалася лише українських сіл.

Режим «чорних дошок» був також введений саме в регіонах, населених українцями. Так, 4 листопада 1932 року система «чорних дошок» була запроваджена на Кубані, в районах, заселених українцями. 18 листопада 1932 року постановою ЦК КП(б)У «чорні дошки» були введені в Україні, і вже 6 грудня 1932 року була оприлюднена спільна постанова ЦК КП(б)У та РНК УСРР про занесення на «чорну дошку» шести сіл України. Поступово до списку «чорних дошок» додаються нові колгоспи, зокрема, рішенням бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У від 23 грудня 1932 р. до «чорної дошки» заносяться господарства ще 22 районів. У цілому, на «чорні дошки» були занесені колгоспи 82 районів України, тобто майже чверті адміністративних районів, із населенням 5 млн. людей¹⁴. Села, які були занесені на «чорні дошки», оточувалися збройними загонами, всі продовольчі та насінні запаси звідти вивозили, заборонялася торгівля та ввезення будь-яких товарів, тобто занесення на «чорну дошку» автоматично означало винищення голодом мешканців цих сіл.

Поряд із заходами щодо непомірних хлібозаготівель і покарань за неспроможність виконати плани, вживалися заходи щодо заборони виїзду за межі України. Зокрема, 15 листопада 1932 року було ухвалено рішення Політбюро ЦК ВКП(б) «Про паспортну систему та розвантаження міст від зайвих елементів», за яким видача паспортів селянам не передбачалась, а в січні 1933 року директивою Сталіна заборонявся виїзд селян з території УСРР та Кубані за хлібом на інші території Радянського Союзу¹⁵.

Є й інші правові документи, які свідчать про геноцид в Україні. Зокрема, звіт Німецького уряду щодо Вінниці 1944 року¹⁶ «вміщує незаконні акти уряду СРСР, переважно у Вінниці під час

організованого терору-голоду (the engineered terror-famine) 1932–1933 років»¹⁷.

Навіть цей далеко не повний перелік нормативно-правових актів СРСР та УСРР свідчить про Голодомор 1932–1933 років як про спланований акт геноциду українського народу.

Українська нація як об'єкт злочину Голодомору

Основоположним елементом злочину геноциду є ідентифікація жертв. Існують два шляхи визначення, хто є членами групи, щодо якої скоюється злочин геноциду: об'єктивний і суб'єктивний¹⁸. Постійний Суд Міжнародної Справедливості Ліги Націй (ПСМС) та МСС ООН застосовував об'єктивний критерій визначення групи. Зокрема, у справі *Rights of Minorities in Upper Silesia (Germany v. Poland)* ПСМС вирішив, що членство в одній із меншин є перш за все питанням факту (a question of fact), як це пропонувала Польща, а не бажання (intention) чи самовираження, як це вважала Німеччина¹⁹.

У справі Ноттебома МСС розглядав схожі питання, однак стосовно державної приналежності (nationality), а не етнічної, релігійної чи расової ідентифікації. «Державна приналежність (nationality) – це правовий зв'язок, що має в основі **соціальний факт** належності, істинний зв'язок існування, інтересів і емоцій, разом з існуванням взаємних прав і обов'язків»²⁰.

Роман Сербин також акцентує на певній двозначності, яка завжди була у питанні відмінностей між двома групами, які в Конвенції про геноцид іменуються як «національні» та «етнічні»²¹. Він посилається на Вільяма Шабаса, котрий вважає, що всі зазначені в Конвенції групи частково збігаються, оскільки з самого початку замислювались для захисту меншин. Шабас доводить, що вираз «національні меншини» більш вживаний у Центральній та Східній Європі, в той час як вираз «етнічні меншини» переважає на Заході²². Шабас цитує справу МКТР: «Як вважає Міжнародний карний трибунал щодо Руанди, термін «національна група» стосується до колективу людей, котрі сприймаються як такі, що мають правовий зв'язок, який базується на спільному громадянстві, у поєднанні із взаємними правами та обов'язками»²³. Тобто, як зазначає Роман Сербин, ідеться про «громадянську націю»,

створену усіма громадянами певної держави, незалежно від їхньої етнічної, расової чи іншої диференціації, на відміну від «етнічної нації» чи членів етнічної спільноти, які часто розділені державними кордонами. Таке роз'яснення термінів «національний» та «етнічний», використовуваних щодо груп, зніме будь-яку двозначність чи багатослівність у Конвенції. Воно також допоможе зрозуміти український голодомор – геноцид²⁴.

Руандійський і Югославський Трибунали поступово переходять від об'єктивного до суб'єктивного підходу у визначенні колективних ідентичностей і, зокрема, етнічних груп. У Справі МКТР *Kayishema and Ruzindana* етнічна група була визначена не тільки як така, члени якої мають спільну мову і культуру, а й як група, яка самоідентифікується або ідентифікується як така іншими, включаючи виконавців злочину²⁵. У випадку Голодомору в Україні маємо і самоідентифікацію жертв – українців, і підтвердження того, що цей злочин був спрямований проти українців, які в переважній більшості проживали у селах.

Якби у випадку Голокосту застосовувався об'єктивний критерій членства та ідентифікації, то вважалось би, що геноцид був здійснений тільки тією мірою, якою жертви були «справжніми» євреями, а це питання, як відомо, дискусійне. У випадку Голодомору в Україні не суттєвим є (на чому спекулюють ті, хто заперечує Голодомор як геноцид), чи жертвами Голодомору були лише етнічні українці, чи й представники інших етносів. Він був спрямований проти «українського народу», частиною якого було українське селянство²⁶.

Інші джерела про Голодомор-геноцид 1932–1933 років в Україні

Серед правових джерел УНР (на еміграції), які свідчать про геноцидний характер Голодомору – відозва уряду УНР до зовнішньоторговельних відомств європейських держав щодо припинення торгівлі хлібом з СРСР, звернення до Ліги Націй. 25 вересня 1933 року представник Уряду УНР Олександр Шульгин звернувся з листом до Голови Ради Ліги Націй п. Мовінкеля²⁷, в якому закликав підняти на Раді Ліги Націй болюче питання про голод в Україні. Інший лист був до голови 14 асамблеї Ліги Націй

п. Вотера, у ньому було висловлено прохання вжити необхідних заходів, щоб перешкодити вивезенню хліба з СРСР, в дійсності з України; організувати анкетну комісію, яка могла б на місці встановити розміри нещастя; організувати міжнародну поміч голодуючим в Україні²⁸.

У 1983 р. уряд УНР (на еміграції) звернувся з позовом до Міжнародного Суду ООН в Гаазі проти СРСР зі звинуваченням в організації Голодомору 1932–1933 років. Суд не прийняв заяву до розгляду на тій підставі, що Україна тоді не існувала як незалежна держава.

Серед нормативно-правових актів сучасної України – Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України від 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України №789-V від 15 травня 2003 року, в якому Голодомор визнається актом геноциду українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму. Акт українського геноциду був визнаний Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 року, в ст. 1 якого стверджується, що Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом українського народу. Згідно зі ст. 2, публічне заперечення Голодомору визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності українського народу і є протиправним. Законопроекти «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України», «Про покарання за публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні та Голокосту» чекають свого розгляду у Верховній Раді України.

На звернення Світового конгресу українців до Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права про надання висновку щодо правового визначення Голодомору 1932–1933 років як геноциду українського народу щодо визначення, сформульованого у Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Комісія 16 травня 2008 року схвалила відповідний Висновок і прийняла Рішення. Згідно з Висновками, Голодомор 1932–1933 років відповідає поняттю геноциду, передбаченому Конвенцією

1948 року. Згідно з п. 5 Висновків, визнання Голодомору в Україні геноцидом українського народу відповідає меті Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, яка полягає не у наданні юридичного визначення поняття геноциду, а в забезпеченні невідворотності покарання за нього.

Серед правових актів інших держав однією з перших була Резолюція 39а, подана Конгресменом Гамільтоном Фішом 73-му Конгресові США, яку передали Комітетові закордонних справ, і вона була опублікована. У Резолюції реєструвалися факти голоду і згідно з американською традицією зверталась увага на brutальне порушення прав людини, висловлювалося співчуття і надія на те, що Радянський Союз змінить свою політику, а тим часом прийме американську допомогу.

У доповідях посольств, зокрема в доповіді Британського посольства до Лондона від 5 березня 1933 р. зазначалося, що умови на Кубані та в Україні були страхотливими (appaling). Як зазначає В. Марочко, німецькі консули у Харкові, Києві та Одесі – Карл Вальтер, Андор Хенке, Фрідріх Ротч, італійський консул у Харкові Серджо Граденіго, консультант німецького посольства з питань сільського господарства Отто Шіллер з належною вичерпністю інформували своїх урядовців про події в Україні²⁹. Зокрема, про голод в Україні свідчать численні донесення і протоколи спершу віце-консула, а потім консула Італії у Харкові Серджо Граденіго, починаючи від лютого 1932 р. до червня 1934 р. Так, іще 18 лютого 1932 року до Генерального консульства Польщі у Харкові надійшла відозва невідомих громадян СРСР, яка дійшла і до Віце-консульства Італії у Харкові, в якій, зокрема, було написано: «У селах ми помираємо з голоду»³⁰. Всю цю інформацію віце-консул Граденіго вчасно передав своєму уряду.

99-й Конгрес США створив Комісію щодо Українського Голодомору, науковим директором якої був професор Джеймс Мейс, для вивчення Голодомору з метою 1) поширення обізнаності світової спільноти про голод і 2) забезпечення американської громадськості кращим розумінням радянської системи через викриття ролі Рад в організації голоду в Україні³¹. Звіт Комісії був прийнятий 19 квітня 1988 року і поданий Конгресові США 22 квітня 1988 р.³². Цьому Звітові передували два проміжні звіти про

зустрічі і слухання Комісії 1986 і 1987 рр.³³. Серед 19 висновків, яких дійшла Комісія, 16-й висновок свідчить: «Йосиф Сталін і його оточення вчинили геноцид проти українців у 1932–1933 роках»³⁴.

Уже в 90-х роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст., коли Україна почала активно вивчати й обговорювати питання Голодомору, були ухвалені акти парламентів Австралії, Аргентинської республіки, Республіки Грузія, Естонської республіки, Італійської республіки, Канади, Литовської республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської республіки щодо засудження Голодомору 1932–1933 років в Україні.

Зокрема, Сенат парламенту Австралії 30 жовтня 2002 року ухвалив резолюцію, в якій визнав Голодомор в Україні 1932–1933 років одним із виявів геноциду в історії людства³⁵. Сейм Литви 24 листопада 2005 р. ухвалив резолюцію про Голодомор в Україні у 1932–1933 роках. У документі сказано, що «сталінський тоталітарний комуністичний режим чинив свідомий, ретельно спланований геноцид народу України»³⁶. Парламент Грузії визнав Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу, зазначивши, що тоталітарним більшовицьким режимом у 1932–1933 роках було вчинено «навмисний геноцид проти українського народу»³⁷.

Серед міжнародних правових актів щодо Голодомору 1932–1933 років одним із перших був Підсумковий звіт Міжнародної Комісії з розслідування Голоду 1932–1933 років в Україні³⁸. Комісія була створена 14 лютого 1988 року з ініціативи Світового конгресу вільних українців у складі юристів та професорів права різних країн, серед яких полковник Г.І.А.Д. Дрейпер, колишній британський прокурор на Нюрнберзькому процесі; професор Дж. П. Гамфрі з Канади, колишній Директор Центру прав людини ООН; професори Дж. Левасер із Франції, колишній член Комісії з перегляду Кримінального Кодексу Франції; Р. Левене з Аргентини, колишній президент Апеляційного суду; С. Т. Олівер зі США, колишній помічник Держсекретаря та Посол США; Дж. Сандберг зі Швеції, призначений президентом Комісії з розслідування; та Дж. Верговен з Бельгії, віце-президент Комісії.

Комісія була створена як абсолютно незалежний, неурядовий орган. Згідно з установчим документом (the Terms of Reference) Комісія мала провести розслідування та зробити висновки щодо:

- (1) існування і розмірів голоду,
- (2) причини чи причин голоду,
- (3) наслідків його для України та її народу,
- (4) рекомендацій щодо відповідальності за голод³⁹.

Представник заявника – Світового конгресу вільних українців – Джон Сопінка, у зверненні до Комісії висловив припущення, що в 1932–1933 роках у результаті брутальних насильницьких і надмірних вилучень зерна радянським урядом було замучено голодною смертю від 5 до 10 мільйонів українців. Дж. Сопінка просив Комісію зробити висновки (1) щодо спланованого характеру голоду як інструменту державної політики; (2) що голод був актом геноциду і (3) Сталін, Молотов, Каганович, Постишев та інші були відповідальними за голод⁴⁰.

Комісія дійшла висновків, що, без сумніву, Україна була охоплена жорстоким голодом у 1932–1933 роках, і українські та радянські органи влади знали про відсутність їжі в населення. Поза сумнівом було й те, що хоч радянські органи й знали про драматичні умови в Україні, вони утримувалися, від надання будь-якої допомоги аж до літа 1933 року. Комісія дійшла висновку, що радянські органи вживали різноманітних юридичних заходів, які поглиблювали катастрофічні наслідки голоду, перешкоджаючи жертвам у пошуках будь-якої їжі, а також у можливості виїхати з охопленого голодом регіону. Було підтверджено, що радянська влада заперечувала існування голоду в той час і, всупереч доказам, «продовжувала заперечувати голод упродовж понад 50 років, за винятком приватних зізнань Хрущова»⁴¹.

Хоча Міжнародна комісія з розслідування Голоду 1932–1933 років в Україні не була судом, а тим більше не була карним судом, відповідно до своїх повноважень Комісія сформулювала рекомендації щодо відповідальності за голод, яка «вочевидь покладалася на органи влади Радянського Союзу... Хоч би якою була роль місцевих органів влади у впровадженні конкретної політики, для більшості Комісії було очевидним, що основна відповідальність має покладатися на центральні органи влади»⁴².

Під час дебатів і, зокрема, в заключному слові В. Лібера, представника заявника, було виголошено звинувачення в геноциді⁴³. Погляди членів Комісії з цього питання розійшлися. У

той час як професори Верговен, Гамфрі і Левене вважали ймовірним, що складові елементи геноциду були присутні у факті голоду, а професор Сандберг стверджував, що його висновки збігалися з тим, що названо геноцидом у Конвенції про геноцид, професор Левасер вважав, що факти голоду можна кваліфікувати як злочини проти людства. Професор Олівер не був переконаний, що «заявник представив технічну, юридичну справу щодо геноциду» (has made a technical, legal case for genocide under the facts).

На підставі документів, доступних у той час, коли ще не були розсекречені радянські архіви, більшість членів Комісії не вважала, що «голод 1932–1933 років був систематично організованим для знищення української нації раз і назавжди» (that the 1932–1933 famine was systematically organized to crush the Ukrainian nation once and for all)⁴⁴. Разом із тим, Комісія вважала, що радянські органи влади використали голод цілеспрямовано, коли він виник, для завершення своєї нової політики денационалізації⁴⁵.

Серед інших міжнародних актів – спільна заява з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932–1933 в Україні, ухвалена на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2003 р., яку підписали 64 держави, та Резолюція ЮНЕСКО “Пам’ять про жертви Великого голоду (Голодомору) в Україні”, прийнята в листопаді 2007 р. Рада Європи в 2008 р. визнала Голодомор злочином проти людства.

Міжнародне право відносить до міжнародно-правових джерел також напрацювання найбільш кваліфікованих науковців різних держав як допоміжне для визначення правових норм⁴⁶. Голодомор 1932–1933 років був визначений як геноцид багатьма відомими науковцями. Автор терміна «геноцид» Рафаель Лемкін не мав сумнівів у тому, що Голодомор 1932–1933 років був злочином геноциду – а «не лише масовим вбивством. Це справа геноциду, винищення не лише індивідів, а й культури і нації»⁴⁷. Джеймс Мейс, Ален Безансон, Роман Сербин та багато інших науковців вважають Голодомор злочином геноциду⁴⁸.

Гелен Фейн писала, що «навмисні голодомори були застосовані як засоби геноциду в Радянській Україні в 1932–33, у Варшавському гетто в 1941–42, а також в інших регіонах, населених

євреями під час Голокосту»⁴⁹. Андреа Граціозі зазначає, що відповідь на запитання про український геноцид не може не бути ствердною, хоч і вважає Голодомор якісно відмінною формою геноциду порівняно з Голокостом⁵⁰.

Девід Дж. Шефер пише про голод в Україні 1930-х років: «У відповідь на сильний опір українських селян колективізації в сільському господарстві, радянські органи влади закрили український кордон і перешкодили українцям залишити охоплені голодом регіони. Від 4.8 до 10 мільйонів людей були заморені голодом»⁵¹.

Рет Р. Людвіковський називає голод в Україні «забутим голокостом»⁵², оскільки Сталін збував мільйони тон пшениці на західних ринках, у той час як в Україні чоловіки, жінки і діти помирали від голоду по 25000 щоденно, або сімнадцять людей щохвилини.

Висновок

Підсумовуючи аналіз злочину Голодомору 1932–1933 років в Україні, ще раз підкреслю, що він містив усі основні ознаки злочину геноциду, визначені Конвенцією про геноцид 1948 року, а саме: **намір** знищити, цілком або частково, національну, етнічну та інші групи, **ідентифікацію жертв** як частини українського народу, встановлення **вини**. Крім того, Голодомор 1932–1933 років, без сумніву, був геноцидом українського народу згідно з міжнародним звичаєвим правом. Геноцидний характер Голодомору був підтверджений нормативно-правовими актами СРСР та УРСР, юридичними та політичними документами інших держав, міжнародних органів, а також науковцями різних держав світу.

ПРИМІТКИ

¹ Lemkin R. Genocide as Crime Under International Law // American J. Int. L. – 1947. – Vol. 41. – P. 146.

² Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe. – Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1944. – P. 80.

³ Lemkin R. Manuscript Autobiography / Deposited at the New York Public Library, Main Branch. – Ch. 1. – P. 26.

⁴ Verdrame G. The Genocide Definition in the Jurisprudence of the *Ad Hoc* Tribunals // Int'l and Comp. L. Q. – Vol. 49. – P. 580.

⁵ *Prosecutor v. Rutaganda* // ICTR-96-3-T. – Para. 50.

⁶ Verdirame G. – Op.cit. – P. 580.

⁷ <http://www.un.org/icty>

⁸ <http://www.un.org/icty>

⁹ <http://www.un.org/icc>

¹⁰ Див.: *Legality of the Use of Force (FRU v. UK)* (Request for Interim Measures) // I. L. M. – 1999. – Vol. 38. – Para. 35; *Legality of the Use of Force (FRY v. France)* // I. L. M. – 1999. – Vol. 38. – Para. 27.

¹¹ *Prosecutor v. Acayesu* // ICTR-96-4-T. – Paras 523–524.

¹² Лист Реденса до Секретаря ЦК КП(б)У Косіора від 22 листопада 1932 р. № 169281, Харків.

¹³ Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР “Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області” від 14 грудня 1932 р.

¹⁴ Ми звинувачуємо! Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу. – К.: Український інститут національної пам’яті, 2007. – С. 39.

¹⁵ Директива ЦК ВКП(б) и Совнаркома СССР “О недопущении массового выезда крестьян”, 22 января 1933 г. // Ми звинувачуємо! Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу. – К.: Український інститут національної пам’яті, 2007. – С. 42.

¹⁶ German Government Report on Vinnytsia 1944 // The Tragedy of Vinnytsia Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine during the Great Purge, 1936–1938 / Ihor Kamenetsky ed. – 1989. – P. 91, 168–210.

¹⁷ Див.: Richard C. O. Rezie The Ukrainian Constitution: Interpretation of the Citizens' Rights Provisions // Case Western Reserve J. of Int.L. – 1999. – Vol. 31. – P. 176.

¹⁸ Verdirame G. – Op.cit. – P. 588.

¹⁹ *Rights of Minorities in Upper Silesia (Germany v. Poland* // P. C. I. J. Rep. Series A. – No.12. – P. 5.

²⁰ *Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala)* (Merits) // I. C. J. Rep. 4. – 1955.

²¹ *Serbyn R.* The Ukrainian Famine of 1932-1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948 // The Ukrainian Quarterly. – 2006. – Vol. LXII, N. 2. – P. 186.

²² Див.: Schabas W. A. Genocide in International Law. The Crime of Crimes. – Cambridge, Cambridge University Press, 2000 (See Chapter 3. Groups protected by the Convention).

²³ Ibid. – P. 115.

²⁴ *Serbyn R.* – Op. Cit. – P. 187.

²⁵ *Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana* // ICTR-95-1-T. – Para. 98.

²⁶ Гапань О. Визнання Голодомору Геноцидом: проблема тлумачень чи політичні маніпуляції? // Українська правда. – 2006. – 28 лист.

²⁷ Див.: Марочко В. Дипломатія замовчування: Ставлення західно-європейських держав до Голодомору 1932–1933 рр. в Україні // Голод-геноцид 1933 року в Україні: Історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків / Міжнародна науково-теоретична

конференція. - К., 28 листопада 1998 р. - К.-Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць. - С. 151-152.

²⁸ Там само. - С. 154.

²⁹ Там само. - С. 147.

³⁰ Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932-1933 роки / Упоряд. Андреа Граціози. - Харків: Фоліо, 2007. - 256 с.

³¹ Investigation of the Ukraine Famine 1932-1933. Report to Congress. Commission on the Ukraine Famine. Adopted by the Commission April 19, 1988. Submitted to Congress April 22, 1988. - Washington: United States Government Printing Office, 1988. - P. V.

³² Investigation of the Ukraine Famine 1932-1933. Report to Congress. Commission on the Ukraine Famine. Adopted by the Commission April 19, 1988. Submitted to Congress April 22, 1988. - Washington: United States Government Printing Office, 1988.

³³ First Interim report of meetings and hearings of and before the Commission on the Ukraine Famine Held in 1986 (Washington: Government printing Office, 1987); Second Interim Report of meetings and hearings of and before the Commission on the Ukraine Famine Held in 1987 (Washington: Government printing Office, 1988).

³⁴ Investigation of the Ukraine Famine 1932-1933. - P. VII.

³⁵ Австралія визнала Голодомор геноцидом // За нашу Україну. - № 45. - 7 липн. 2003 р.

³⁶ Литва визнала голодомор в Україні геноцидом // Голос України. - № 225. - 26 лист. 2005 р. - С. 6.

³⁷ Це був геноцид // Голос України. - № 2. - 5 січн. 2006. - С. 1.

³⁸ International Commission of Inquiry into the 1932-33 Famine in Ukraine: Final Report. - 1990. - P. 1.

³⁹ Id.

⁴⁰ Id. - P. 2.

⁴¹ Id. - P. 45-48.

⁴² Id. - P. 5-6.

⁴³ Id. - P. 51. Пан Лібер став представником заявника після того, як Джон Сопінка був призначений суддею Верховного Суду Канади.

⁴⁴ Зауважу, що знищення нації раз і назавжди не є метою злочину геноциду - українська нація була занадто чисельною, щоб бути повністю знищеною. Метою сталінського геноциду було знищити українську націю частково через виморення голодом її питомої частини - селян.

⁴⁵ International Commission of Inquiry... - P. 5.

⁴⁶ Statute of the International Court of Justice. 1945, Art. 38.

⁴⁷ Rafael Lemkin. Soviet Genocide in Ukraine (неопублікована стаття з архіву Лемкіна).

⁴⁸ James E. Mace. Soviet Man-Made Famine in Ukraine // Century of Genocide: Eye Witness Accounts and Critical Views / Samuel Totten et al. - 1997;

Безансон А. Лихо століття: Про комунізм, нацизм та унікальність Голокосту. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 12, 29, 114; Serbyn R. The Ukrainian Famine of 1932-1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948 // The Ukrainian Quarterly. – 2006. – Vol. LXII, N. 2. – P. 186–204.

⁴⁹Helen Fein. Discriminating Genocide from War Crimes: Vietnam and Afganistan Reexamined // Denver J. Int'l L. & Policy. – 1993. – Vol. 22. – P. 33.

⁵⁰Андреа Граціозі. До читачів українського видання “Листів з Харкова” / / Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Упоряд. Андреа Граціозі. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 42–43.

⁵¹David J. Scheffer. Toward a Modern Doctrine of Humanitarian Intervention // Univ. Toledo L. Rev. – 1992. – Vol. 23. – P. 254.

⁵²Rett R. Ludwikowski. Searching for a New Constitutional Model for East-Central Europe // Syracuse J. Int'l L. and Commerce. – 1991. – Vol. 17. – P. 109.

1932–1933 HOLODOMOR IN UKRAINE AS THE CRIME OF GENOCIDE

Myroslava Antonovych

The paper argues that the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine was a crime of genocide under international law. It contained all the constituents elements of the crime of genocide as defined in the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention), namely, intent to destroy in whole or in part a national or ethnic group, identification of victims as a part of the Ukrainian people, and establishment of guilt. As genocide constitutes a crime not only under international treaty law but also under international customary law, and it is an imperative *jus cogens* norm which has a retroactive force in time, the concept of genocide can be applied to the crime of the Holodomor in Ukraine which was committed before the Genocide Convention came into force.

The issue of legal accountability for the crime of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine goes hand in hand with the issue of qualification of this crime. The author argues that while the Holodomor constitutes a crime of genocide there should be legal accountability for this crime under the Genocide Convention and international customary law. There exists a duty of a state to punish the guilty under Article 1 of the Genocide Convention which states that “The Contracting Parties confirm that genocide, whether committed in time of peace or in time of war, is a crime under international law which they undertake to prevent and to punish.”

Under the United Nations Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, no statutory limitation shall apply to the following crimes, irrespective of the date of their commission: war crimes, crimes against humanity, and the crime of genocide as defined in the 1948 Genocide Convention, even if such acts do not constitute a violation of the domestic law of the country in which they were committed.

The intent to destroy the Ukrainian nation was implicitly expressed in many legal acts of Soviet authorities. These are, first and foremost, laws and by-laws adopted by the Central Executive Committee (CVK) and the Council of Peoples Commissars (RNK) of USSR and Ukrainian SSR. The author analyzes some of these acts, as for example, the decree of the Central Committee of All-Union Communist Party of Bolsheviks and RNK of USSR issued on December 14, 1932, entitled "On grain-collection in Ukraine, Northern Caucasus and in Western region," which demonstrates that the government was afraid of the results of Ukrainianization. It was believed that the policy of Ukrainianization was implemented beyond the "allowed margins", and there was evidently a direct connection between the policy of grain collection and the results of Ukrainianization. Grain collection was to become a method of suppressing social and national resistance.

In addition, numerous legal documents of international and foreign bodies recognize that the case of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine was an act of genocide against Ukrainians. Among the legal sources, the International Commission of Inquiry found that responsibility for the famine almost certainly lies with the authorities of the Soviet Union. These authorities were specifically all those at the various organized echelons of Soviet society who carried out those measures that for 10 months occasioned a dire shortage of foodstuffs in Ukraine. However, whatever the role of these local authorities in the enforcement of particular policies, it appeared obvious to the Commission majority that the prime responsibility rested with the central powers.

A number of well-known and respected scholars have advanced the case of the Holodomor in a wide array of historical documents, memoirs and writings. The author analyzes some of their arguments to prove that the Holodomor was indeed a crime of genocide under international law.